

કબીર વાણી

હમ કછુ પક્ષપાત નહિ રાખી,

સબ જીવન કે હિતકી ભાખી

હું કોઈનાબી તરફદારી કરતો કે રાખતો નથી , પણ જે કાંઈ કહું છું તે સર્વે ના ભલાને અર્થે ; કોઈ એક ધર્મ વાળા માટે નહિ , પણ સગળા ધર્મોનું ભલું ચાહીને કહું છું (કબીર).

સત્ કબીર કે બચનકો , પ્રગટ કરું અબ સોય ;

જો વાકો નિજ વાંછી , બુદ્ધિ નિર્મલ હોય.

સત્ કબીરજીનાં વચનો , હવે હું પ્રગટ કરું છું ; જે કોઈ વાંચશે ને મનન કરશે તેની બુદ્ધિ નિર્મળ થશે (ધરમદાસ),

મંગળાચરણ (નમસ્કાર)

(૧)

સર્વોપર સત્ પુરુષ હય, સબકે જીવન આપ,

પ્રથમ વંદના તાહિકો , નાશ હો સબ પાપ.

સૌની ઉપર પરમાત્મા છે , ને તે સૌના જીવોનો જીવ છે। પહેલો નમસ્કાર હું તેને કરું છું , કારણ કે તેનાં નામની બરકતથી આપણાં સર્વે પાપોનો નાશ થાય છે.

(૨)

દ્વિતીય વંદન ગુરુકો, કરત જ્ઞાન પ્રકાશ;

બિન ગુરુ નાહિન હોય નય , અંધાકારકો નાશ.

બીજો નમસ્કાર હું સદ્ગુરુને કરું છું , કારણકે, આપણે ખરેખર કોણ છીએ તે તેઓ આપણને સમજાવે છે, ને તેમના વિના બીજાં કોઈથી આપણને એ સમાજ પડતી નથી.

(૩)

ત્રતીય વંદના સબ સંતકો , ભવજલ તારણહાર ;

ભક્તિ જ્ઞાન વૈરાગ દે , કરત બડો ઉપકાર .

ત્રીજો નમસ્કાર હું સાધુઓના વર્ગ ને કરું છું ; કારણકે તે આપણું ફરીથી જન્મવાનું -- મરવાનું મટાડે છે. તે આપની ઈંદ્રીઓના શોખ મટાડે છે, તેઓને બદલે આપણને ખુદા નો શોખ લગાડે છે , ને તેથી આપણને ખુદાની મુલાકાત થાય છે, તેથી આ સાધુઓનો વર્ગ આપણ માણસ જાતની ઉપર મોટો ઉપકાર કરનાર ગણાય છે.

(૪)

પુરુષ રૂપી સદ્ગુરુ હય ,સદ્ગુરુ રૂપી સંત ,

ઇનકો પદ વંદન કિયે , આવે ભવ કો અંત.

ખુદાની મુલાકાત કરાવનાર ગુરુ, ખુદા પોતેજ છે ફરક માત્ર એટલોજ, કે તે પોતાની નિરાકાર સ્થિતિ છોડીને આપણને વાસ્તે દેહમાં આવેલો હોય છે. એવો ખુદાની મુલાકાત કરાવનાર ગુરુ , સાધુઓના વર્ગ માંજ મળી આવે છે ; માનસ ના બીજા બધા વર્ગો માં તે હોતો નથી. માટે સાધુઓ જ્યાં જ્યાં ને જ્યારે જ્યારે નજરે પડે , ત્યાં ત્યાં ને ત્યારે ત્યારે આપણે તેઓને નમસ્કાર કરીશું ને તેઓની બનતી સેવા ચાકરી કરીશું ; કાંચજે તેઓ વડેજ પૂનર્જન્મનાં આપના દુખોનો અંત આવે છે.

ખુદા

ખુદા વિષે

(૧)

ધરતીકા કાગજ કડું , કલમ કડું વનરાય ;

સાત સમુદ્રકી સાહી કડું;હરિગુણ લિખા ન જાય.

આખી પૃથ્વીનાં જેટલું કાગજ બનવું , સઘળાં જંગલોનાં લાકડાંની કલમ બનાવું , અને સાતે દરિયાનાં પાણીને સહી કરી નાખું તોબી હરી (ખુદા) ના ગુણો લખી શકાય નહીં. અર્થાત કે – જે અપૂર્ણ છે તેની મદદથી ખુદા જે પૂર્ણ છે , તેનું બ્યાન થઇ શકેજ કેમ?

(૨)

ભારી કહું તો મેં ડરું , હલકા કહું તો જીઠ ;

મેં ક્યા જાનું રામકો , નૈના કબહુ ના દીઠા

ખુદા ભારી છે એમ કહેતાં હું બીહું છું -- જો હલકો છે કરી કહું , તો તે મશકરી કરવા જેવું યાને જુઠું કહ્યા બરાબર છે-- કબીરજી કહેછે કે હું શું જાણું કે ખુદા કેવો છે, કારણ મારી આ ખાકી આંખોએ તેને કડી જોયો નથી – અર્થાત કે ખુદા આ આંખોએ દેખાતો નથી , પણ તેને અંતઃકરણમાંજ ઓળખવાનો છે.

(૩)

ઐસા કોઈના મિલા , ઘટમે અલખ લખાય ;

બિન બાત્તી બિન તેલ બિન, જલતી જોત દિખાય.

એવો કોઈ મને મળ્યો નથી કે જે અલખ યાને બહારથી નહીં પિછાણી શકાય તેવો જે ખુદા છે તેની આ શરીરમાંજ પીછાણ કરાવી આપે , અને જે જોત, તેલ ને કાકડા વગર , હમેશા જળતી રહી છે તે દેખાડે.

(૪)

દેખા હય તો કિસે કહું; કહે કોન પતિયાય;

હરિ જૈસાકા તૈસા હય , હરખ હરખ ગુન ગાય.

મેં ખુદા ને જોયો છે તે કોણને કહું? અને જો કહું તો કોણ માનશે? ખુદા તો એકનો એકજ યાને સદા એકસમાન છે; માટે હું તો તેનાં હરખે હરખે ગુણ ગાવું છું , યાને તેની યાદમાં ચકચૂર છું.

(૫)

સાહેબ તેરી સાહેબી , સબ ઘટ રહી સમય ;

જ્યું મેહદીકે પાતમે, લાલી લખી ન જાય.

જેમ મેહદીનાં ઝાડનાં પાંદડામાં લાલી રહેલી છે, પણ બાહરેથી તે દેખી શકાતી નથી તેમ “ઓ સાહેબ” તારી સાહેબી સર્વે ઠેકાણે છે, યાને તું દરેક આકાર કે શરીરમાં રહેલો છે, પણ બાહરેથી યાને આ ખાકી આંખોએ તું જોવાઈ શકતો નથી.

(૬)

ખાલેક બિન ખાલી નહિ, સુઈ ધરનકો ઠોર;

આગે પિછે રામ હયે, રામ બીના નહિ ઔર.

એક સોય જેટલી પણ નાની ચીજ રહી શકે એટલી પણ જગ્યા ખુદા વિના ખાલી રહેલી નથી. એવી રીતે ખુદા આગળ પાછળ સર્વે ઠેકાણે ને સર્વે ચીજોમાં રહેલો છે, ને તે શિવાય બીજું કંઈ નથી.

(૭)

જ્યું નેનનમે પુતલી, યું ખાલેક ઘટ માંહે;

ભુલા લોક ણ જાનહિ, બહેર હુંઢન જાયે.

જેમ આંખોમાં પુતળી રહેલી છે. તેમ ખુદા પણ આ શરીરમાંજ રહેલો છે, પણ ભુલા પડેલા યાને માયાની જાળમાં લપટાયેલા લોકો જાની શકતા નથી , તેથી તેઓ ખુદને પોતાની બાહેરજ શોધવા જાય છે.

(૮)

કસ્તુરી કુંડલ બસે, મૃગ ધુંડે બન માંહિ;

ઐસે ઘટ ઘટ રામ હય, પર દુનિયાં દેખે નાહિ.

હરણની કુંડીમાં કસ્તુરી રહેલી છે ને તેની સુગંધ હરણને આવે છે પણ હરણ ને ખબર નથી કે કસ્તુરી જેવી સુંગંધી ચીજ તેની પોતાનીજ અંદર છે; તે તો વનસ્પતિ સુંધી સુંધીને કસ્તુરીને પોતાની બાહેરે જંગલમાંજ શોધતું ફરે છે, તેમજ ખુદા પણ દરેક આકાર તથા શરીરમાંજ રહેલો છે પણ માણસનું ધ્યાન બાહેર લાગેલું હોવાથી કોઈ ખુદા ને જોઈ શકતું નથી.

(૯)

ઘટ બિન કહાં ના દેખીયે, રામ રહ ભરપૂર;

જિન જાનાં તેન પાસ હય, દુર કહા ઉન દૂર.

શરીરનાં ભિત્તર સિવાય બીજે ક્યાંએ ખુદાને શોધવા ના જા; ત્યાંજ ખુદા ભરપૂર રહેલો છે; જેણે તેને પાસે જાણ્યો તો ખુદા તેની પાસેજ છે, અને જે કહે કે ખુદા દુર છે તો તે માણસ થી ખુદા દુરજ છે-અને તે ખુદા થી દુરજ રહેશે

(૧૦)

બાહેર ભિત્તર રામ હય, નેનનકા અભિરામ;

જિત દેખું તિત રામ હય, રામ બીના નહિ ઠામ.

બાહેર તેમજ અંદર ખુદા રહેલો છે અને એમ ખુદાને સર્વ ઠેકાણે જોવો, તેમાંજ આંખોની ખરી ખુશાલી રહેલી છે – કબીર કહે છે જ્યાંબી હું જોઉં છું ત્યાં મને તો ખુદાજ દેખાય છે અને ખુદા સિવાય કોઈ પણ જગ્યા બાકી નથી.

ખુદા ક્યાં છે?

(૧૧)

જ્યું પથ્થર મેં હય દેવતા , ચું ઘટમે હય કિરતાર;

જો ચાહો દિદાર કો , તો ચમક હોકે જાર.

જેમ પથ્થર માં અગ્નિ છુપાઈને રહેલો છે, તેમ ખુદા પણ દરેક શરીર કે આકારમાં ભરાઈ ને રહેલો છે અને તને ખુદાને જોવો હોય તો જેમ ચક્રમક પથ્થર સાફ હવાથી , તેને ઘસવાથી અગ્નિ પ્રગટ થઇ બાહેર દેખાય છે તેમ તારાં શરીરને તથા મનને પવિત્ર કરે, તો તનેબી ખુદા દેખાય.

(૧૨)

પાવક રૂપી રામ હય , સબ ઘટ રહા સમાય;

ચિત્ત ચક્રમક લાગે નહિં, ધુંવા બહિં બહિં જાય.

ખુદા અગ્નિરૂપ છે ને બધાંનાં શરીરમાં રહેલો છે, પણ જેમ ચુલામાં પુરું બળતણ ના હોવાથી ધુંવાડો થાય કરી બળતું હોળવાઈ જઈ, અગ્નિનો પ્રકાશ થતો નથી , તેમ જ્યાં સુધી માણસનું ચિત્ત બાહેર ભ્રમતું અટકીને ખુદા ઉપર પુરું લાગે નહિ ત્યાં સુધી ખુદા દેખાય નહિં.

(૧૩)

સાંઈ તેરા તુંજમે રહે, જ્યું પથ્થર મેં આગ;

જોત સરૂપી રામ હય, ચિત્ત ચક્રમક હો લાગ.

જેમ પથ્થર માં અગ્નિ છુપાઈ ને રહેલો છે, તેમજ તારા ખુદાબી તારામાંજ રહેલા છે – જ્યારે તું તારું ચિત્ત સાફ કરશે ત્યારે તે જોત પ્રકાષીત થશે અને તુંજ પોતે ખુદાનો સ્વરૂપ યાને જોત છે એવું તને માલમ પડશે.

(૧૪)

પરદેશા બોજન ગાય, ઘર હિરાકી ખાણ;

કાય મનિકા પારખુ, કયું આવે પહેચાન?

પોતાના ઘરમાંજ હીરાની ખાણ હોવા છતાં પરદેશ માં શોધ કરવાને જાય, એવો જે ખોટા કાયનો પારખુ હોય તે ખરા હિરાને કેમ જાણી શકે? ખુદા જેવો અમૂલ્ય હિરો શરીરમાંજ હોવા છતાં, માણસ તેને બહારજ શોધે તો ખુદા તેને ક્યાંથી મળે?

(૧૫)

મેં જાનું હરિ દુર હય, હરિ હરુદય માંહિ;

આડી ત્રાટી કપટકી, તાંસે દીસત નાહિ.

કબીર કહે છે કે હું એમજ સમજતો હતો કે ખુદા તો દુર (આકાશપર) હશે, પણ મનેજ્ઞાન થયું ત્યારે મેં જાણ્યું કે ખુદા તો મારી સાથેજ રહેલો છે, પણ મારાં હૈયામાં વાંસ (કપટ) નો પડદો પડેલો તેથી મને ખુદા દેખાઈ શક્યો નહિ.

(૧૬)

જાકો આડા અંતરા, તાકો દીસે ન કોય;

જાન બુજ જડ હો રહે, બળ તજ નિર્બળ હોય.

જેને માયનો આડો અંતર પડેલો હોય તેને શું દેખાય? જે જાણીબુજીને જડવાદી બને ત્યારે તેનું ખરું જોર છતાં તે અશક્ત રહે એમાં શિ નવાઈ? અર્થાત, માણસ આત્મા છે એમ નહિ માને, અને જીંદગી માત્ર એન્દ્રીઓની મોજ મજાહમાંજ રહેલી છે એવું માની આત્મજ્ઞાન નાહી મેળવે તો તેને ખુદા ક્યાંથી દેખાય?

ખુદા કાં નથી મળતો?

(૧૭)

ભટક મુવા ભેદી બીના, કોણ બતાવે ધામ?

ચલતે ચલતે જુગ ગયો, પાવ કોસપર ગામ.

ભેદ યાને ખુદાને જાણનાર ગુરુ વગર હું બાહેર બાહેર ભટકી ભટકી મરી ગયો પણ ખુદાનું ઠેકાણું મને કોઈએ બતાવ્યું નહિ અને એવી રીતે ખુદા બાહેરથીજ મળશે એમ માનતાં માનતાં કાંઈ જુગો ચાલી ગયા – જ્યારે ખુદાનું ગામ તો પા કોશપરજ હતું, યાને ખુદા તો મરીજ સાથે હતા.

(૧૮)

બસત કહાં ધુંડે કહાં, કિસ બિધ આવે હાથ;

કબિર તબહી પાઈયે, જબ ભેદી લીજે સાથ.

ખુદા ક્યાં વસે અને હું તેને ક્યાં શોધું ક્યાં, તો પછી મને તે કેમ મળે? જ્યારે મેં ભેદુ યાને ખુદાને જાણનાર ગુરૂની સંગત કીધી યાને મને ગુરૂ મળ્યા ત્યારેજ ખુદાને મળવાનો માર્ગ મળ્યો.

(૧૯)

જા કારણ હમ ઢુંડને, ઔર કરતે આસ ઉમેદ;

સો તો અંતર ઘતમિલા ગુરૂ મુખ પાયા ભેદ.

જે કારણ માટે હું બાહેર શોધ કરતો હતો , અને મળવાની આશા ઉમેદ રાખતો હતો, તે તો મને મારી અંદર (હૃદયમાં) મળ્યો કે જેનો ભેદ મને ગુરૂ મળ્યા ત્યારેજ ખુલ્લો થયો.

(૨૦)

હિરા હરિકા નામ હય, હિરદે અંદર દેખ;

બાહેર ભીતર ભરી રહા, ચૈસા અગમ અલેખ.

ખુદાનાં નામરૂપી એક હિરો, જે તારાં હૈયામાં જડેલો છે, તેને તું તારાં હૈયામાં જેને જો; જ્યારે તું તેને હૈયામાં જોશે ત્યારે તે તને અંદર પણ દેખાશે ને બાહેર પણ સર્વે ઠેકાણે દેખાશે, એવો તે છે, જેની હસ્તીનો ભેદ બાહેરથી નહિ વર્ણવી શકાય કે નહિ સમજી શકાય તેવો છે.

(૨૧)

બિષય પ્યારી પ્રીતડી , તબ હરિ અંતર નાહિ;

જબ હરિ અંતરમે બસે, બિષયસે પ્રીત નાહિ.

જ્યાંસુધી ઇન્દ્રીઓનાં વિષયો ઉપર પ્રીતી થયા કરે, યાને જ્યાંસુધી ઇન્દ્રીઓનાં ભોગ ભોગવવાનું મન થયા કરે , ત્યાંસુધી અંતઃકરણમાં ખુદાનો વાસો નથી એમ જાણવું--પણ જ્યારે ખુદા હૈયામાં વસ્તો થાય યાને ખુદા તરફજ મન લગ્યા કરે ત્યારે વિષય વાસના નથી યાને દુનિયાઈ ચીજો ઉપરની ભાવના જતી રહે છે એમ નક્કી જાણવું, અને ત્યારેજ ખુદા દેખાય.

(૨૨)

ભક્તિ બિગાડી કામીયાં, ઇન્દ્રિ કેરે સ્વાદ;

જન્મ ગમાયા ખાધમે, હીરાખોયા હાથ.

જેઓ ઇન્દ્રીઓનાં સ્વાદની દરેક મોજ મજાહમાં રહીને નિરંતર ખાવા પીવા વગેરે દુનિયાઈ વિચારોમંજ ચક્ર્યુર રહે છે, તેઓની ખુદા તરફની ભક્તિ જતી રહે છે, અને તેઓ ખરેજ હિરો હાથમાંથી ગુમાવી પોતાનો જન્મ બરબાદ કરે છે . અર્થાત માત્ર ખાવા પીવાની મોજ અથવા ધન ભેગું કરવાને ખાતરજ આ જીંદગી છે, એમ જેઓ સમજે છે , અને બીજી નેમ વિષે જનતા નથી, યા જાણવા છતાં તે ઉપર મન રાખતા નથી, તેઓ પોતાનો ભવ ફોકટ ગુમાવે છે, અને તેઓને ખુદા મળી શકતો નથી

પવિત્ર મનને ધર બેઠા ખુદા મળે છે.

(૨૩)

રામ હય તહાં કામ નહિ , કામ નહિ તહાં રામ;

દોનો એક જા કયું રહે , કામ રામ એક ઠામ?

જેનાં મનમાં ખુદા હોય તેને વિષય વાસના હોય નહીં, અને જેનાં મનમાં વિષય વાસના નથી તેને ખુદા દેખાય -- જેમ એક જગાની અંદર બે ચીજ એકી વેળા રહી શકતી નથી તેમ વિષય વાસના, અને ખુદાના દર્શન ,બંને એકી વેળા મનમાં રહી શકતા નથી -- કારણ તેઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ છે જ્યારે હૈયામાંથી વિષય વાસના દુર થાય, તેમજ તેના બધા વિચારો પણ મનમાંથી નકલી જાય, ત્યારેજ ત્યાં ખુદાનો વસો થઈ શકે.

(૨૪)

જૈસે માયા મન રમે , તૈસે રમ રમાય;

તારા મંડળ છાંડકે, જહાં કેશવ તહાં જાય.

જેમ દુનિયાંની માયામાં યાને મોજ મજાહના વિચારોમાં મન ચકચૂર બની તેમાં લીજ્ઞ થઇ જાય છે તેમ જો મન, ખુદાના વિચારમાં લીન થઇ પોતાને ભૂલી જાય તો તે માણસ સૂર્યમંડળ પણ છોડીને ત્યાં પહોંચી જાય કે જ્યાં ખુદા છે

(૨૫)

ચેતન ચૌકી બેઠ કર, મનમેં રાખો ધીર;

નિર્ભય હોકે નિઃશંક ભજ , કેવળ કહે કબીરા.

તારા મનના દરવાજા ઉપર ચોકી રાખી ધિરજથી બેસ, અને પછી જરાએ ભય ત્યા શક રાખ્યા વિના તું કેવળ ખુદાનેજ મનમાં ભજ્યા કર -- અર્થાત તારા મનમાં બીજા વિચારો આવવા ના દે , અને ખુદા મળશે એવું નિશ્ચય ધારી મનમાં વ્હાસ્યા કરતો ખડાની યાદમાં રોકે જા.

(૨૬)

લેહ લાગી નિર્ભય ભયા, ભરમ ગયા સબ દૂર;

બનમે બનમે, ઢુંડે, રામ યહાં ભરપૂર.

જ્યારે તારા મનને ખુદાની લેહ લાગે ત્યારે ખુદાના વામાસણમાં (વિચારમાં) રેહવાને લીધે, દુનિયાંની ફિકર ચિંતા તાલી જાય, ને ઇન્દ્રિઓથી દેખાતા ખોટા દેખાવો -- ભ્રમો પણ મટી જાય, ને ખુદા સર્વે ઠેકાણે ધરબેઠાં દેખાય એવું છે ત્યારે ખુદાને શોધવાને જંગલે જંગલ શા માટે જવું જોઈએ?

(૨૭)

સબહિ ભૂમિ બનારસી, સબ નિર ગંગા તોય;

જ્ઞાની અન્મારામ હય , જો નિર્મળ ઘટ હોય?

જો મન પવિત્ર થાય તો , કાશી જવાની અને ગંગા નદીમાં નહાવાની કાઇ જરૂર નથી. પવિત્ર મનનાં અને સાફ દીલનાં માણસને બધી જગા એકજ સરખી કાશી જેવી પવિત્ર છે -- અને બધી નદીના પાણી ગંગા જેવા પવિત્ર છે; જે પવિત્ર થયો છે, જેન જ્ઞાન થયું છે તેનો આત્મા પોતેજ ખુદા છે.

(૨૮)

આપા ખોયે હીર મિલે , હરિ મિલત સબ જાય;

અકથ કહાંની રામકી , કહે સો કોન પતિયાય?

“હું ફલાણો માણસ છું” એવું ભાન જતું રહે, ત્યારે ખુદા મળે; અને ખુદા મળે ત્યારે આખી જેહાંન મળે નહીં થઇ જાય, ખુદાની એવી, નહિ કહી શક્ય તેવી વાત છે ને એવી વાત કરીએ તો કોણ માને?

જ્યાં “હું” નથી ત્યાં ખુદા છે.

(૨૯)

કબીર જબ એ જગ નહિ , તબ રહ એક ભગવાન;

જુને વોહ દેખા નજરસે, સો રહા કોણ મકાન?

ઓ કબીર! જ્યારે મનમાંથી આ જગતની હસ્તીનો ખ્યાલ નીકળી જાય, ત્યારે માત્ર ભગવાનજ એકલો રહે અને -- જે કોઈએ તેને તેવો જોયો તે પુરુષ અમુક જગ્યએજ રહેલો છે એમ કેમ કહેવાય? અર્થાત જે માણસ પોતાનાં ધ્યાનમાંથી જગતની હરએક વસ્તુનો ખ્યાલ અને આકારોને કાઢી નાખે તો પછી તે એકલા ખુદાનેજ જોઈ શકે , અને ખુદા સર્વવ્યાપક હોવાથી તે જીવ પણ સર્વવ્યાપક થઈ જાય ત્યારે તે માણસ અમુક જગ્યએજ રહેલો છે એમ કડી કહેવાય નહિં.

(૩૦)

હરિજન હર તો એક હય, જો આપ મિટ જાય;

જા ઘરમે આપા બસે , તો સાહેબ કહાં સમય?

ખુદાની યાદ કરતા કરતા , ધ્યાન ખુદામાં એવું લાગી જાય કે ઇન્દ્રીઓનાં વિષયોનાં વિચારો તો શું , પણ “હું ફલાણો માણસ છું” એવી પોતાની યાદ પણ મનમાંથી જતી રહે ત્યારેજ ખુદને યાદ કરનાર અને ખુદા એકજ થઈ જાય – પણ જ્યાં પોતાની યાદ “હું પણું” યાને “હું છું” એવો ખ્યાલ મનમાં થયા કરે, ત્યારે તેમાં ખુદા ક્યાંથી રહી શકે, યાને ખુદા કેમ દેખાય?

(૩૧)

તું તું કરતા તું ભયા, તું માંહે મન સમાય,

તું માંહી મન મિલ રહા, અબ મન અંત ન જાય;

“હું નથી” (પણ) “તું છે” એવું વિચાર્યા કરતા યાને “ખુદા ખુદા” કરતાં મન એવું ખુદામાં સમાઈને રહેવા લાગે, કે પોતાનું “હું પણું” રહેજ નહિં, પણ મન ખુદારૂપ થઈ જાય, અને મન જ્યારે ખુદમાં મળી જઈને રહતું થયું, કે પછી તે કદી છુટું વિખૂટું પડવાનું નથી કારણ તે પોતાનાં સુખી છેડે પુગી ગયું, એટલે “હું જુદો છું” એવું ભાન ફરીને તેને થશેજ નહિં

(૩૨)

તું તું કરતા તું ભયા, મુજમે રહી ન “હું”

વારી ફેરું નામ પર ,જીત દેખું તિત “તું”.

કબીરજી કહે છે કે “ખુદા ખુદા” કરતા હું ખુદા થઈ ગયો ને મારામાં “મારાપણું” રહ્યું નથી. તારાં નામ પરથી હું ઓવરાઈ (કુરબાન) જાઉં છું કે ત જપવાથી હવે જ્યાં જ્યાં હું જોઉં છું અને જે જે હું જોઉં છું તે બધું “ખુદાજ” છે એમ દીસે છે.

(૩૩)

રામ, કબીર એક હય , કહેન સુનનકો દોય.

દો કર જો જાનસી , જાકુ ગુરુ મિલા ન હોય.

ખુદા અને કબીર તો એકજ છે. માત્ર કેહવામાં અને સાંભળતાં “બે” છે યાને જુદા છે; કોઈ એમ જાણે કે કબીર અને ખુદા બે જુદા છે તેને ગુરુ મળ્યો નથી, એવું સમજવું.

(૩૪)

નામ કબીર હો રહા, કલજુગમે પ્રકાશ;

સબ સંતનકે કારને, નામ ધરાયા દાસ.

આ કળીયુગમાં કબીરનું નામ પ્રકાશી રહ્યું છે, પરંતુ કબીરજી કહે છે કે, હું તો ખુદાનો નોકર છું અને સઘળા સંત લોકોને માટે યાને જેઓ ખુદાઈ રાહપર ચાલવાવાળા છે તેઓને ખાતરજ હું નામ રાખી ગયો છું.

ખુદાનો બંદો કેમ થવાય?

(૩૫)

કબીર કુત્તા રામકા, મોતી નામ ધરાય ;

ગળે બીય દોરી પ્રેમકી, જીત ખેંચે તિત જાય.

કબીરજી કહે છે કે હું તો રામનો કુતરો (નોકર) છું--મારું નામ મોતી રાખ્યું છે--મારાં ગાળામાં ખુદાના પ્રેમની દોરી નાંખી છે, જેથી ખુદા જ્યાં મને ખેંચે ત્યાં હું જાઉં છું. અર્થાત--મે મારું દિલ ખુદાને સંપૂર્ણ અર્પણ કર્યું છે. અને મારી મરજી પ્રમાણે નહિ--પણ ખુદાની મરજી પ્રમાણે રહું છું અને કર્યો કરું છું.

(૩૬)

દાસ કહાવન કઠણ હય, મેં દાસનકો દાસ;

અબ તો એસા હો રહું કે પાઉં તલેકી ઘાસ.

પોતાને દાસ કેહેવાડવું એટલે ખુદાનો બંદો થવું એ બહુ મુશ્કેલ છે; હું તો તેનાં બંદાઓનો પણ નોકર છું અને હવેથી એવો થઈને રહું, કે તેઓના પગ હેઠળનું ઘાસ બની જાઉં.

(૩૭)

જો દેખા સો તિનમેં, ચોથા મિલે ન કોય;

ચોથેકું પ્રગટ કરે, હરિજન કહીએ સોય.

જેબી મે જોયું છે તે સત્વ, રજસ્ અને તમસ્ જે પ્રકૃતિનાં ત્રણ ગુણો છે-એ ત્રણમાંજ થતું દેખાય છે, અને એ ત્રણની પેલી મેરની જે ચોથી હાલત છે, તે હાલતનો કોઈ પણ માણસ મને મળ્યો નથી. એ ચોથી હાલતને જે પ્રગટ કરી શકે તેજ ખુદાનો ખરો ભગત છે. સારાંશ કે દુનિયામાં સઘળે ઠેકાણે “હું” “તું” અને “તે” એવા ત્રણ પ્રકારો જાહેર થઈ રહ્યા છે એ--ત્રણની પેલી મેર, યાને એ ત્રણડેને એક કરી નાંખનારી જે ચોથી હાલત છે તેજ ખુદની હાલત છે કે જ્યાં “હું” “તું” અને “તે” એવો જુદાઈનો પ્રકાર હસ્તી ભોગવતો નથી અને જે કોઈ, તે હાલત પોતામાં પ્રગટ કરે તેનેજ હરિજન યાને આત્મજ્ઞાની કેહેવો.

(૩૮)

જો એક ન જાનીયા , તો બહુ જાને ક્યા હોય;

એકે તે સબ હોત હય, સબસે એક ન હોય.

તું તે એકને યાને ખુદાને નહિ જાણે તો બીજું બધું જાણવાથી શું થાય? તે એકમાંથીજ અ સૃષ્ટિની બધી પેદાયશ બની છે. તે એકમાંથીજ આ અનેક ઉત્પત્તિઓ થઈ છે, પણ તે બધાંથી એક થઈ શકાતું નથી.

(૩૯)

એક સાધે સબ સધે, સબ સાધે એક જાય;

જો તું સિંચે મૂલકો, ફલે ફલે અઘાય.

જો તું એકને સાંધશે તો બધુએ સંધાશે. પણ જો તું (તે એક શિવાય) બધાંને સાંધવા જશે તો તે એક જતો રહેશે. આડનાં મૂળને પાણી સિંચશે ને તેને સાચવશે તો તેમાં ફળ ફુલ સર્વે આવી જશે--અર્થાત જો તું ખુદાને પકડશે યાને ખુદાનેજ મળવાની ઈચ્છા રાખશે તો દુનિયવી માલમતા પોતાની મેળે આવી જશે.

(૪૦)

સબ આયે ઈસ એકેમે , ડાર પાત ફળ ફુલ;

કબીર! પીછે ક્યા રહા, ગ્રહિ પકરા નિજ મૂળ?

એ એકમાંજ બધુંએ આવી જાય છે, ડાળ, ડાંખળાં, પાતરાં, ફળ અને ફૂલ સર્વે તેમાં આવી જાય છે. ત્યારે ઓ કબીર! જે કોઈએ તે મૂળનેજ પકડી રાખ્યું તેને બીજું કરવાનું યા મેળવવાનું બાકી શું રહ્યું? જેને ખુદાજ મળ્યા તેને બીજું શું જોઈએ?

ખુદા મળે તો બધું મળે

(૪૧)

મેરા મુજમે કછુ નહિ, જો કછુ હય સો તેરા,

તેરા તુજકો સોપતે , ક્યાં લગેગા મેરા.

ઓ ખુદા મારી અંદર “મારું” યાને મારી જાતનું પોતાનું હોય એવું કાંઈ નથી; જે કાંઈ છે તે બધું તારુંજ છે; અને જે કાંઈ તારું છે ત તુંને પાછું હવાલે કરું, તેથી મારું કાંઈબી જતું રહેતું નથી—અર્થાત, મારી રચનામાં આ સ્થૂળ શરીર છે તે મારું નથી; કારણ કે, મરણ વખતે તે મારાથી છુટું પડી જાય છે; મારી રચનામાં “પ્રાણમયકોષ” યાને શરીરમાં રહેલો, દસ પ્રકારનાં કામ બજાવતો વાયુ છે તે પણ મારો નથી: કારણ કે મરણ વખતે તેપણ મારાથી છુટો પડી જાય છે; મારી રચણામાં “મનોમયકોષ” યાને ઇન્દ્રોની ગમતી ચીજોનો ખ્યાલ કર્યા કરતું જે (મનનું) નીચલું ભાન છે તેપણ મારું નથી કારણ કે, હું જ્યારે સ્વર્ગમાં જાઉં છું ત્યારે, તેપણ મારાથી છુટું પડી જાય છે; મારી રચણામાં “વિજ્ઞાનમય કોષ” અથવા મનની શક્તિઓ ને સદગુણો છે તે પણ મારાં નથી: કારણકે હું તુંને મળવા આવું છું, ત્યારે તે પણ બેમાલમ થઈ જાય છે; એ બધાંથી ઉપરવાળું તત્ત્વ જે “આત્મા” અથવા “હું પોતે કેહવાઉં છું” તે પણ મારો નથી: કાંચ જે, જ્યારે “હું પોતે” થાઉં છું ત્યારે હું તો કાંઈ હોતો નથી પણ “તુંજ” હોય છે.

(૪૨)

મેરા તો કોઈ હય નહિ, ઔર મેં કિસીકા નાહિં;

અંતર દ્રષ્ટ બિચારતાં, રામ બસે સબ માંહિ.

એઓમાંનું (ઉપર જણાવી ગયા તેઓમાંનું) કોઈ મારું નથી ને હું એઓમાંના કોઈનો નથી; ખુદાઈ નજરે જોતા ખુદાજ સઉમાં સઉ થઈને વસેલો છે.

(૪૩)

કબીર! ખોજી રામકા, ગયા જો સકલ દ્વિપ;

રામ બસે ઘટ ભીતરા, જો આવે પ્રતિત.

ઓ કબીર! ખુદાને શોધવાવાળો માણસ, સઘળા દેશોમાં જાય છે, પણ જો તેને વિશ્વાસ હોય તો ખુદા તેનાં શરીરમાંજ રહેલો માલમ પડે.

(૪૪)

સબ ઘટ ભીતર મેં બસું, મોકો મિલે ન કોય;

જો કીરું સો મે કરું, નામ બંદે કા હોય.

ખુદા કહે છે કે, હું તો સર્વ આકારો ને શરીરોમાં રહેલો છું પણ મેને કોઈ ઓળખતા કે ભેટતા નથી; જે કઈ કરું છું યાને થાય છે તે હુંજ કરું છું પણ માત્ર નામ માણસનું હોય છે, યાને લોકો કહે કે અમુક કાર્ય અમુક માણસે કીધું.

(૪૫)

સબ ઘટ મેરા સાઈયાં, ખાલી ઘટ નહિ કોય,

બલિહારી ઉસ ઘાટકી, જા ઘટ પ્રગટ હોય.

સર્વનાં શરીરમાં ખુદા છે, ને કોઈ પણ શરીર તો વગર ખાલી નથી; પણ જે શરીરમાં ખુદા જાહેર થાય તે શરીરનીજ બલિહારી છે, યાને જીવવાની ખરી મોજ ત્યારેજ હોય છે.

(૪૬)

ચોસઠ દિવાં જોડ કર, ચઉદે ચંદા માંહી;

તીસ ઘર કેસા ચાંદના, જીસ ઘર ગોવિંદ નાહિં?

ચોસઠ બત્તીઓ સાથે મેળવ્યે અને ચઉદ ચંદ્રમાઓના પ્રકાશ પણ ત્યાં હોય, પણ જે ઘરમાં યાને શરીરમાં ખુદા નહિ પ્રગટ થયો હોય, ત્યાં ખરું ચાંદનું યાને અજવાળું ક્યાંથી હોઈ શકે?

ખુદાની વાત મોહોડેથી કહી શકાતી નથી

(૪૭)

કોઈ એક પાવે સંતજન, જા કે પાંચો હાથ;

જાકો પાંચો વશ નહિ, તકો હરિ સંગ ન સાથ.

જેઓએ પોતાની પાંચે ઇન્દ્રીઓને તાબે કરી છે તેઓમાંના કોઈ એક સાધુ પીરૂષને ખુદા મળે છે, પણ પાંચે ઇન્દ્રીઓને જેણે વશ નથી કીધી તેને ખુદાનો મેળાપ થઈ શકતો નથી.

(૪૮)

કબીરા! હદકે જીવકો, હિત કર મુખ ના બોલ;

જો હદ લગા બેહદસે, તાસે અંતર ખોલ.

અરે કબીર, જેની આશા ઉમેદ હદવાળી આકારવાળી જેહાંનને લગતીજ હોય છે, તેનું ભલું ચાહીને તેને નિરાકારનું સાધન શીખવતો નાં, (પણ) જેની આશા ઉમેદ કોઈબી જાતનાં આકારો ધરાવ્યા વગરની અપરંપાર ખાલી જગ્યામાં જઈને રેહવાની ઉપર લાગેલી છે, તેને, નિરાકારને પોહોંચવાનું, તારા મનમાં છુપું રાખેલું સાધન શીખવજે

(૪૯)

હદમે રહે સો માનવી, બેહદ રહે સો સાધ

હદ બેહદ દોને તજે, તાકા મતા અગાધ.

સાધારણ માણસને આકારવાળી ચીજોનુંજ ભાન હોય છે; અને સાધુને આકાર વગરની અપરંપાર ખાલી જગ્યાનું ભાંન હોય છે પણ જે કોઈએ અપરંપાર ખાલી જગ્યાનું ભાંન પણ નહિં રાખે તેનો તો મહિંમા અપરંપારજ જાણવો, એટલે કે હદ અને બેહદની પર ગયેલાનો તો કોઈ પારજ પામી શકે નહિ.

(૫૦)

હદ છાંડી બેહદ ગયા, અવર ક્રિયા વિશ્રામ,

કબીર જાસું મિલ રહ, સો કહીયે નિજ કામ.

હદવાલી આકારવાળી જેહાન છોડીને હદ વગરની, આકાર વગરની ખાલી જગ્યામાં જવું, અને એ પ્રમાણે રેહવા વાસવાની બીજી જગ્યા કરી લેવી, અને ત્યાં જે સાહેબ રહે છે તેની સાથે હું (કબીર) જેમ મળી ગયો છું, તેમ સાથે મળી જઈને રહેવું એ તો દરેકનું પોતાનુંજ કામ છે એટલે કે તે પોતાથીજ અનુભવાય છે, બીજો કોઈ તે દેખાડી યા કહી શકે નહિ.

(૫૧)

હદમે બેઠા કથત હય, બેહદકી ગમ નાહિં;

બેહદકી ગામ હોયગી, તબ કથનેકો કાયું નાહિં

જેનું ભાંન હદવાલી, આકારવાળી જેહાંન સુધીનુંજ હોય છે. અને હદ વગરની, આકારો ધરાવ્યા વગરની, ખાલી જગ્યામાં જીવી જાણતો નથી, તેજ પોતાનાં અજ્ઞાનપાણાંમાં તે હાલતનું મોહોડેથી વર્ણન કરે છે, પણ જે ત્યાં જીવી જાણે છે, તે તો તે હાલતને મોહોડેથી બોલી નહીં શકાય એવી તરેહની સમજે છે ને તેટલા માટે તેને વિશે તે કાંઈ બોલતો નથી.

(૫૨)

દેખન સરીખી બાત હય, કહેન સરીખી નાહિ;

ઐસા અદભુત સમજકે, સમજ રહે મન માહી.

નિરાકાર ખુદાને મળવાને લગતી એ વાત, આપણે પોતે જોઈએ તોજ સમજાય, અને બીજો કોઈ મોહોડેથી સમજાવે તો નહિંજ સમજાય, એવી અજાયબ જેવી છે; માટે તું એને અનુભવજે, ને તારો અનુભવ તારાજ મનમાં રાખજે, તે બીજા કોઈને કહેતો ના.

(૫૩)

બીન ધરતિકા ગામ હય, બિન પંથકા દેશ,

બિન પિંડકા પુરુષ હય, કહે કબીર ઉપદેશ.

મારું કબીરનું કેહેવાનું એ છે કે , આપણી આ જેહાનની ચીજોની સરખામણીઓ વડે ખુદાને લગતી વાતો બોલી શકાતી નથી. દાખલા તરીકે, માણસો જ્યાં રહેતાં હોય તે જગ્યાને આપણે “ગામ” કહીએ, પણ પરમેશ્વર (જ્યાં) રહે છે તે જગ્યાને માણસનાં રહેથાણની સરખામણી કરેની “ગામ” કહેવાયા નહિ, કાંયજે જ્યાં પૃથ્વીજ નહિં ત્યાં “ગામ” કેમ હોય? આપણે એક દેશથી બીજે દેશ જઈએ ત્યારે તે, કોઈ રસ્તે થઈને જઈએ છીએ, પણ પરમેશ્વર (જ્યાં) રહે છે તેને માણસના રહેઠાણની સરખામણી કરીને “દેશ” કહીએ, તો તે દેશ જવાનો કાંઈ રસ્તો નથી. કોઈ એક માણસ છે, એવું આપણે કહીએ, ત્યારે તરત તેનું શરીર આપણાં લક્ષમાં આવે છેય હવે એવીજ રીતે આપને બોલવા જઈએ કે “પરમેશ્વરે” છે, તો લોકો એમ સમજે કે તેને શરીર હશે, જ્યારે તેને શરીર તો છેજ નહિં.

(૫૪)

કબીર ચલ જાય થા , પૂછ લિયા એક નામ ;

ચલતા ચલતા તહાં ગયા , જહાં ગામ નામ નહિ ઠામ.

હું ખુદાની રાહમાં ચાલ્યો જતો હતો, ચાલતાં ચાલતાં મે એક જણ પાસેથી ખુદાનું નામ પૂછી લીધું. પછી તે નામ જપતો જપતો આગળ ને આગળ ચાલ્યા કીધો, ત્યારે આખરે હું ત્યાં જઈ પહોંચ્યો કે જ્યાં કોઈ ગામ નહિ મળે, કાંઈ રહેવાનું નહિં મળે, ને કોઈનું નામ નિશાન નહિં મળે!

(૫૫)

કૌતક દેખા દેહ બિન, રવિ સસિ બિન ઉજાસ;

સાહેબ સેવામે રહે , બેપરવા હિ દાસ.

આ અજાયબ જેવો દેખાવા મેં શરીર વગર જોયો. મારી ઇંદ્રિઓ અને મન મળે નહિ થઇ ગયલાં હતાં, તેવી હાલતમાં મેં આ અજાયબ જેવો દેખાવા જોયો. અને એ દેખાવા જોવાને માટે સૂર્ય ચંદ્રનું અજવાળું પણ ત્યાં નહિ હતું; પછી હું નોકર પેરે સાહેબની સેવામાં રેહવા લાગ્યો, ને આ દુનિયાના સર્વે કામો ને સર્વે વાતો વિશેની મારી ફીકાર ચિંતા મટી ગઈ.

(૫૬)

ધરતિ ગગન પવન નહિં, નહિ તુંબ્યા નહિં તાર;

તબ હરીકે હરિજન થા, કહે કબીર બીચાર.

જ્યારે પૃથ્વી, પવન, આસમાન કાંઈ નહિ હતું ને તુંબડુ કે તેનો તાર કાંઈએ નહિ હતું, ત્યારે માત્ર ખુદા કે ખુદાનેઓ ભગત તો હતોજ , એવું મારું કેહેવું છે, જે માટે તું વિચાર કર.

(૫૭)

દેખા એક અગમ ધની, મહિમા કહી નાં જાય;

તેજ પુંજ પ્રગટ ધની મનમે રહા સમાય.

મેં તે સાહેબને જોયો જેણે ઇંદ્રિઓ પોહોંચી શકતી નથી ને તેનો મહિમા યાને મોટાઈની વાત મોહેડેથી કેહેવાઈજ શકાતી નથી, તે પ્રકાશનો જથ્થો હૃદયમાંજ સમાઈ રહ્યો, એટલે કે તે માત્ર અનુભવમાંજ રેહેલો છે, યાને જે કોઈ અનુભવે તેજ જાણી શકે છે.

ખુદાને કબીરે કેમ જોયો

(૫૮)

દિપક દેખા જ્ઞાનકા, પેખા અપરમ દેવ;

ચાર વેદકો ગમ નહિ, તહાં કબીરા સેવ.

જેણે જોવાથી સર્વે ચીજોને વાતો જણાય છે , તે દીવાને મેં દીઠો; અને તેને, જેના જેવો બીજો કોઈ નહિ એવા ખુદા તરીકે મેં પીછાંચ્યો, અને ચારે વેદો જેની વાત સમજાવી શકતા નથી, એવા તે સાહેબની સેવામાં હું ખડો રહ્યો.

(૫૯)

વૈકુન્ઠ ઉપર બસત હય, મેરા સાહેબ સોહે;

જાકે રૂપ ન દેખ હય, સો અંતર મિલ્યા મોહે.

વૈકુન્ઠ પેલીમેર, યાને જરથોશ્તીઓમાં જેને ગરોથમાંન કહે છે તેની પેલીમેર, જે રહે છે તે મારો સાહેબ છે, અને જેને આકાર, લીટી કે આકૃતિ કાંઈએ નથી, તે (ખુદા) મને મારમાંજ મળ્યો.

(૬૦)

મેં થા , તબ હરિ નહિં અબ હરિ હય મેં નાહિં;

સકલ અંધેરા મિટ ગયા, દિપક દેખા માહિં.

“હું અમુક માણસ છું” એવું જ્યાં સુધી મને દેખાતું હતું, ત્યાં સુધી મને ખુદા દેખાતો નહિં હતો. હમણાં મને ખુદા દેખાય છે ત્યારે “હું અમુક માણસ છું” એવું મને દેખાતું નથી; ખુદા રૂપી દીવો મારાં હૈયામાં મેં જોયો, ત્યારે મારે લગતી ને સારી જેહાંનને લગતી કોઈબી વાત વિષે મને અણજાણપણું રહ્યું નથી.

(૬૧)

કરતમ કરતા ના હતા , ના હતા હટ ન પાટ;

જા દિન કબીરા રામજન, દેખા ઔઘટ ઘાટ.

જ્યારે હું (કબીર) ખુદાનો સેવક થયો, ને જ્યારે હું અચળ પદને પામ્યો યાને કદી નાશ ન પામે એવા સ્થાને પુગ્યો, ત્યારે હાટ અને પાટ તથા કર્તા અને કર્મ સઘળું મારાંમાંથી ચાલી ગયું. અર્થાત-જ્યારે કોઈ આત્માની ભેટ કરે છે ત્યારે તેનો બહારનો સંસાર તથા કર્તા કર્મ સગળું મળે નહિ થઈ જાય છે, એટલે કે જોનાર “હું” જુદો, ને જોવાની “ચીજ” બીજી સામે હોય એવું કશુંએ ત્યાં હોતું નથી.

(૬૨)

ગુણ ઇંદ્રિ સેહેજે ગઈ સદગુરુ ભયેં સહાય;

ઘટમે બ્રહ્મ બિરાજ્યા , બક બક મરે બલાય.

ખુદાની સાથે ખરેખરો મેલાપ કરાવી શકે એવા ગુરુએ જ્યારે મને મદદ કીધી ત્યારે, મારાં સર્વે તમો ગુણો જતા રહ્યા. ને સર્વે રજો ગુનો જતા રહ્યા ને સર્વ સત્વ ગુનો પણ (થોડો વાર) મળે નહિં થઈ ગયા, તેથી મારી છએ ઇંદ્રિઓ પણ જતી રહી ને બધું જે થઈ ગયું, તે જાણી મારી કાંઈ કોશેશથી નહિં થયું, પણ પોતાની મેળેજ થઈ ગયું. બધાં ગુણો ને બધી ઇંદ્રિઓ જતી રહી, ને હૈયામાં પરમાત્મા બિરાજેલા દેખાયા, તેમની સાથે રૂબરૂમાં મેલાપ થયો, ત્યારે હવે ખુદા આવા છે ને આવા નથી, એવો બકબકારો હું શા માટે કરું?

તે તત્વને તું પોતેજ અનુભવ

(૬૩)

કબીર હદકા ગુરુ હય, બેહદકા ગુરુ નાહિં;

બેહદ આપે ઉપજે, અનભવકે ઘર માંહિ.

કબીરજી કહે છે કે, હદ છોડાવવા માટેજ ગુરૂની જરૂર છે. પછી બેહદમાં ગુરૂની જરૂર રેહતી નથી; બેહદ પોતાની મેળેજ પોતાના અત્માનુભાવથી પ્રાપ્ત થાય છે.

(૬૪)

નિરાધાર સો સાર હય, નિરાકાર નિજ રૂપ;

નિશ્ચલ જાકો નામ હય, એસા તત્વ અનૂપ.

આ સંસાર આકારવાળો આપણને દેખાય છે, છતાં તે નાશવંત હોવાથી નીરકારજ છે. આ આપણું શરીર પણ તેવીજ રીતે નિરાકાર છે. જે હમેશાં રેહવાવાળું તત્વ છે તેજ તત્વ ખરું નામવાળું છે, અને તે તત્વની ઉપમા કંઈ આપી શકાય તેમ નથી, યાને તેને નામ નિશાન છેજ નહિં.

(૬૫)

સુરતમેં મૂરત બસે, મૂરત એક તત્;

તા તત્ તત્ બિચારયા, તત્વ તત્વ સો તત્.

શુદ્ધ ધ્યાન અથવા સમાધીમાંજ ખુદાની ખરી મૂર્તિ દેખાય છે. એવી મૂર્તિ એવી છે કે તેનું વાણી થી કંઈ વર્ણન કરી શકાતું નથી, તેથી તેને “તત્” નું નામ આપવામાં આવે છે તે “તત્” નો વિચાર કરતાં અંતે એમ માલુમ પડે છે કે આ અખા વિશ્વનું મૂળ તત્ત્વ તે “તત્” જ અને જે છે, અને જે તત્વો દેખાય છે તે માત્ર તેજ “તત્” નાં રૂપાંતર છે.

(૬૬)

જો એ તત્ત્વ બિચારકે ,રાખે હૈયેમે સોય;

સો પાંનિ સુખકો લહે, દુઃખ ન દરસે કોય.

એ તત્ત્વ શું છે તેનો વિચાર કરી કરીને, તે તત્ત્વને જે કોઈ પોતાનાં હૈયામાં અનુભવે અને રાખે, તે માણસને સુખજ મળે ને તે કોઈપણ જાતનું દુઃખ જોય નહિં.

જીવ માટે

જીવ વિષે

(૬૭)

બિન બિજકા વૃક્ષ હય, બિન ધરતી અંકુર;

બિન પાનીકા રંગ હય, તહાં જીવકા મુર.

જ્યાં બીજ વગરનું ઝાડ છે, જ્યાં ધરતી વગર યાને ભોંય વગર કુંટી નિકળેલો પીલો ઉગે છે, જ્યાં પાણી વગરનો રંગ છે, ત્યાં જીવનું મૂળ છે. અર્થાત, જીવ જ્યાંથી નીકળ્યો છે ત્યાં આકાર, રંગ કે જગ્યા જેવું કંઈ નથી યાને, જે સર્વનું મૂળ (ખુદા), જેનું રૂપ, રંગ કે આકાર જેવું નથી તેમાંથી જીવનું પ્રગટ થવું હોય છે.

(૬૮)

હમ વાસી વહાં દેશકે , જહાં ગજ રહ બ્રહ્મન્ડ;

અનહદ બાજા બાજીયા, અવિચલ જોત અંખડ.

જીવ ત્યાંનો રહેવાસી છે કે, જ્યાં “શબ્દ બ્રહ્મ” યાને સૃષ્ટિના જાહેર થવાની પેહલ્લી શરૂઆતની હાલત, જેને હિંદુ શાસ્ત્રમાં “શબ્દ બ્રહ્મ” અને જરથોસ્તી ધર્મશાસ્ત્રમાં “અહુનવર” કહ્યો છે, તેનો નાદ (અવાજ) થતો હોય છે, જ્યાં તે હદ વગરનું વાજું વાગ્યા કરે છે, અને જ્યાં નિરંતર (યાને એકસરખી રહેલી અંખડ) ને હંમેશ બળતી જોત છે, તે જીવનું રહેઠાણ છે.

(૬૯)

આયા એકહિ દેશસે, ઉતર એકહિ ઘાટ;

બીચમે દુબઘા હો ગઈ, સો હો ગયે બારેબાટ.

તે એક દેશમાંથી યાને ખુદામાંથી બધાં જીવો આવ્યા છે, અને એકજ ઠેકાણે યાને આ સ્થૂળ (ખાકી) દુનિયામાં ઉતર્યા છે, પણ નીચે આવતાં વચ્ચમાં યાને જુદા જુદા ભૂવનોમાંથી પસાર થતાં તેઓ ઉપર આપદા આવી પડી, ને તેથી તેઓ એક બીજાથી જુદા પડી, છુટા વિખુટા થઇ ગયા.

(૭૦)

હમ વાસી વાહાં દેશકે, જહાં જાતવરણ કુળ નાહે;

શબ્દ મિલાવા હો રહા પર દેહ મિલાવા નાહે.

આપણે (જીવો) અસલમાં તો, તે એકજ દેશના રેહવાસી છીએ કે જ્યાં જાત, વર્ણ, કે કુળ (ઉંચ યાં હલકું ખાનદાંન) જેવો તફાવત કાંઈએ નથી. ત્યાં તો માત્ર “શબ્દ”થીજ મેળાપ યાને એકત્ર થઈ શકાય છે. પણ આ સ્થૂળ શરીરથી ત્યાં મળતું યાને એક થઈ શકાતું નથી. (એ સ્થિતિમાં માત્ર મહાત્માઓજ રહી શકે છે).

(૭૧)

ગેબી આયા ગેબસે, ઔર યહાં લાગી એબ;

ઉલટ સમાનાં ગેબમે, તો મિટ જાય સબ એબ.

એ ગેબી યાને અણદીઠ જીવ, ખુદામાંથી નિકળ્યો છે પણ આ ખાકી દુનિયમાં આવવાનો અને કાર્યો કરવાને માટે પોતાના ઉપર જુદા જુદા પદાર્થોનાં શરીરો ધારણ કર્યા છે, તેથી તેનામાં દુર્ગુણો ને ખામીઓ પેદા થઈ છે. એ જીવ, શરીર સાથે એટલો લપટાઈ ગયો છે કે, શરીર ના સર્વે દોષો (અવગુણો) તેને લાગુ પડ્યા છે; તે વિષયો તરફ દોડે છે, ને વિષયોમાં તેનો લય થયા કરે છે; તેને બદલે જો ને જીવ ઉલટો દોડે--ખુદા તરફ દોડે યાને દિલ લગાડે, ને ખુદામાં તેનો લય થાય, તો તેની સર્વે એબો માટી જાય.

જીવનું મુળ

(૭૨)

કબીર! જાત જાતક પાહોના, જાત જાતમે જાય;

સાહેબ જાત અજાત હય, સો સબમે રહે સમય.

શરીર ધારણ કીધા પછી જીવ પોતાનું પ્રગટીકરણ આગળ વધારવાને આ દુનિયમાં આવે છે ત્યારે જુદી જુદી જાત, વર્ણ, ને કુળ, નિચ કે ઉંચમાં પોતાની આગળી કરણી મુજબ અવતરે છે, અને નર કે નારીનો દેહ ધારણ કરે, પણ ખુદા તો અજાત છે યાને તેને જાત-વર્ણ કે નર-નારી જવું કાંઈએ નથી, તેથી (ખુદા) જગતમાં સર્વ શેકાણે અને સર્વ આકારો કે શરીરોમાં સામે રહ્યો છે યાને હાજર છે.

(૭૩)

કરી કરામત જગતકી, રાજ રીત બંધાન;

સાહ્યો કિયો તોહે સોંપકે. આપ છુપે કરી આંન.

ખુદા એ જગતને પેદા કીધી, અને જગતને ચલાવવાના કાયદાઓ મુકરર કીધા તે પછી તું (જીવ) ને વૃદ્ધિ કરવાને માટે, યાને તારું પ્રગટીકરણ આગળ ચલાવવાને, જગતને તારે હવાલે સોંપીને તારી ઉપર પોતાનો સહાયો નાંખ્યો અને પછી પોતે ખુદા તારી નાજર આગળથી ગેબ થઈ ગયા.

(૭૪)

એક બુંદ તે સબ ક્રિયા, નર નારીકા નામ;

સો તું અંતર ખોજ લે, સકળ બ્યાપક રામ.

તે એક મૂળ યાને ખુદા છે, જેમાંથી આ બધું થયું છે, અને નર-નારી એવાં નામો બન્યાં છે, તે ખુદા જે સર્વવ્યાપક થઈ ને બધે રહ્યો છે, તેને તું તારા અંદર (હૈયા)માં શોધ.

(૭૫)

એક બુંદ તે સબ ક્રિયા , એ દેહકા બિસ્તાર;

સો તું કયું બિસારીયા, અંધે મુંઢ ગમાર?

તે એક મુળે યાને ખુદાએ. આ બધાં જગતનું વિસતાર્ણ કીધું છે; આ જગત છે તે ખુદાનું મોટું શરીર છે અને આપણ સર્વે તે એક મોટા અંગના માત્ર ભાગો છઈએ, અને તેનાથીજ જીવીએ છીએ યાને, આપણી જિંદગીનો અધારજ ખુદા છે ત્યારે તેને ઓ, આધળાં મૂર્ખ અજ્ઞાની! તું કાં વિસરી ગયો?

(૭૬)

સબ ઘટ ભીતર રામ હય, એસા આપ સો જાન;

આપ આપસે બંધીય, આપે ભયા અજાણ.

સર્વ આકારો અને શરીરો માં ખુદા છે, એવું તું તારી મેળેજ જાણી લે; તું તારી મેળેજ પોતે બંધાઈ ગયો છે તેથી “તું પોતે કોણ છે?” એ વાતથી તું અણજાણ થઈ ગયો છે, યાને તે તું ભૂલી ગયો છે.

(૭૭)

પાંચ ઘાતકા પિંજરા, સો તો અપના નાહિ;

અપના પિંજર તહાં બસે, અગમ અગોચર માંહિ.

પાંચ ભૂત યાને પાંચ મૂળ પદાર્થો, પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, હવા ને આકાશનું બનેલું આ શરીર, તે કાંઈ આપણું જાવેદાનનું યાને હંમેશનું મકાન નથી. આપણું શરીર એટલે આપનું ખરું પોતાપણું ખરું સ્વરૂપ તો તે જગ્યા છે, જેને આ ઇન્દ્રિઓથી પહોંચી શકાતું નથી, ને જોઈ--જાણી શકાતું નથી ત્યાં છે યાને ખુદમાં છે.

જીવનું ખુદાને ભુલી જવું

(૭૮)

સગા હમારા રામજી , સહોદર હય પુની રામ;

ઔર સગા સબ સગમગા, કોઈ ન આવે કામ.

આપણો, (જીવનો) ખરો સગો ખુદાજ છે, આપણો ભાઈભાડું પણ ખુદાજ છે; બાકીના બીજા કેહેવાતાં બધાં સગા વહાલાંઓ માત્ર નામનાજ યાને પોતાના સ્વાર્થનાજ છે, કોઈ કંઈ કામ આવવાનું નથી.

(૭૯)

ચલ ગયે સો ના મિલે, કિસકો પુછું બાત;

માતા પિતા સુત બાંધવા, જુઠા સબ સંગાત.

જેઓને હું પુછુ છું, તેઓ કહે છે કે હમારાં સગાવહાલાંઓ ચાલી ગયાં તે કોઈ પાછાં મળતા નથી; માટે મા, બાપ, છોકરો ને ભાઈ એ સર્વે “મારાં છે” એમ સમજવું એ માત્ર ખોટો ખ્યાલ છે.

(૮૦)

કયા કિયા હમ આયકે, કયા કરેંગે જાય?

ઈતકે ભયેં ન ઉતકે ભયેં, ચાલે સો મૂળ ગમાય.

આપણે જીવે અહિંયાં આવીને શું કીધું, અને મરણ પછી ત્યાં જઈને શું કરવાના હતા? ન તો આપણે આ દુનિયાંના થયા, કે નહિ પેલી દુનિયાના થયા, અને એવી રીતે જેઓ ગયા, એટલે કે “હું કોણ છું” એ જાણ્યા વગર જેઓ ગયા તેઓએ પોતાના મૂળને ગુમાવ્યો, યાને ખુદાને ગમાવ્યો.

(૮૧)

કબીરા! યા તન જાત હય, શકે તો ઠોર લગાય;

કે સેવા કર સંતકી, કે ગોવિંદ ગુણ ગાય.

ઓ કબીરા! તારું શરીર તો ચાલ્યું જવાનું, માટે જ્યાં સુધી તે હાથમાં છે ત્યાં સુધી તું સાધુ સંતની સેવા કર, અને ખુદાના ગુણ ગાઈ તેને પીછાણવાને યત્ન કર.

(૮૨)

કહાં જાય કહાં ઉપને, કહાં બરાયે લાડ?

ન જાનું કિસ રૂખ તલે, જાય પડેંગે હાડ.

તું શા સારું એટલો બધો લાડ તારાં શરીરને લડવા છે? કેવાં ઝાડની નિચે તેનાં હાડકા જઈને પડશે તે પણ તું જાણતો નથી?

(૮૩)

આજ કલ દીન પંચમે, જંગલે હોગી બાસ;

ઉપર લોક હિ ફિરંગે, ઠોર ચરંગે ઘાસ.

આજે નહિ તો પાંચ દિવસ પછી પણ, તું જગળનો રેહવાસી થવાનો, ને તારું શરીર જ્યાં રાખ્યું હશે તે જગા ઉપરથી લોકો ફર હર કરશે, ઢોરો ચારો ચરશે.

(૮૪)

રામ નામ જાન્યો નહિ, ક્રિયા ન હરિસેં હેત;

તાસે જનુની ભારે મુઈ, પથ્થર પડ્યા પેત.

ખુદાનું નામ શું છે તે તે જાણ્યું નહિ, ને ખુદા સાથે તારું દીલ લગાડ્યું નહિ, તો તારી માતાને પેટે તું પથ્થરજ પેદા પડેલો ગણાય, અને તે બિચારીએ તારો ભાર ફોકટજ ઉપડેલો કેહેવાય.

(૮૫)

હરિકી ભક્તિ બીનાં, ધિક જીવન સંસાર;

ધુવાં કેરા ધોલરા જાત ન લાગે વાર.

ખુદાની ભક્તિ કર્યા વિનાં સંસારમાં તારા જીવવાને ધિક્કારજ છે; એ સંસારને ધુવાડાના ગોટાની પેઠે ચાલ્યો જતાં વાર નથી લાગવાની.

જીવે આવીને શું કીધું?

(૮૬)

રામ બીસરયો બાવરા. અચરજ કીનો ચેહ;

ધન જોબન ચલ જાયગા, અંત હોયગી ખેહ.

જેને તું “મારું ધન”, “મારી જીવાની” એમ કરી કહે છે તેઓ તો અંતે નાશ પામવાનાં, ત્યારે કબીરજી કહે છે કે મને મોટી અજાયબી લાગે છે તું ખુદાને કેમ ભૂલી ગયો છે?

(૮૭)

મનખા જનમ તોકુ દીયો, ભજવેકો હરિ નામ;

કહે કબીર ચેત્યો નહિ, લાગો ઔરહી કામ?

માણસનો જન્મે તુંને આપ્યો તે ખુદાને ભાજવાને માટેજ, તે વાત તેં કેમ યાદ રાખી નહિ, ને બીજાં બીજાં કામોમાં લાગી ગયો?

(૮૮)

મનુષ્ય જન્મ તોંકો દિયો, ભજવેકો ગોવિંદ;

તું અપને કરને આપકો, કહાં બંધાયે ફંદ?

માણસનો અવતાર તને મળ્યો, તે ખુદાને ભજવાને અને પીછાણવા માટે, ત્યારે તું તે નથી કરતો ને બીજાં બીજાં ફેંદોમાં પડી, તારા પોતાના હાથે તું કાંય બંધાઈ જાય છે?

(૮૯)

મનુષ્ય જનમ તો દુર્લભ હય, નહિ વારમ વાર;

તરવર તે ફલ ગીર પડો, બહોર ન લાગે ડાર.

જેમ આડ પરથી એક ફળ નિચે તૂટી પડીયું તે ફરીથી ડાંખળીને વળગી શકતું નથી, તેમજ માણસનો અવતાર પણ મેળવવાનો એટલો મુશ્કેલ છે કે તે ફરીથી મળતો નથી.

(૯૦)

કાસે સોવે નિંદભાર, જાગી જપ મોરાર;

એક દિને ઐસો સોવેગો, લાંબે પાઉં પસાર.

એવો દુર્લભ (ભાગ્યવંત) માણસને અવતાર મળ્યા પછી તું ઘણા ઘણા કલાકો શાને ઉંગાય છે? તું જગાય એટલું જાગ, ને જાગતો રહીને ખુદાની જપ બને એટલી કર; હમણાં સુવાની શું જરૂર છે? એક દીવસ સુવાનો તો આવવાનો છેજ ત્યારે લાંબા પગ કરીને સુઈજ રહેજેની?

(૯૧)

કબીરા! કેવલ નામકે, જબ લગ દિવે બાત;

તેલ ઘટા બાતી બુજી, તબ સોવે દિન રાત.

હું કબીર કેહવાઉં છું, તે જ્યાં સુધી આ દીવો બળતો રહેલો છે ત્યાં સુધીજ; એક વાર તે દીવા મોહેલું તેલ ઘટ્યું ને બત્તિ બુજાઈ ગઈ, ત્યારે તો પછી રાત ને દિવસ સુઈ રેહવાનું છેજ.

(૯૨)

મન તું કેસા બાવરા; તેરી શુધ્ધ કયું ખોય?

મોત આયે સિરપે ખડા , ઘલતે બેર ન હોય.

અરે માણસ, તારું મન કેવું દાંધુ ખાધું છે? તારી શુદ્ધિ તે કેમ ખોહી દીધી છે? મોહોત, આવીને તારાં માથા ઉપર ભમે છે ને તને મરતાં પળનો વાર લાગવાનો નથી!

(૯૩)

મન અપના સમજાઈ લે, આયા ગાફેલ હોય;

બિન સમજે ઉઠ જાયગા, ફોકટ ફેરા તોય.

જન્મ લીધા પછી તું સમજી શકતો નથી કે “હું કોણ છું” અને સમજ્યા વગર તું ગુજરી જશે તો તારું જનમવું ફોકટ જશે, માટે મનને સમજાવી-સમજાવી તારા કાબુમાં લે , કે “હું કોણ છું” તે તને સમજાય.

મનુષ્ય જન્મ શા માટે મળ્યો છે?

(૯૪)

મનખા જનમ પાય કે, ભાજીયો ન રઘુપતિ રાય;

તેલી કેરા બેલ જયું, ફિર ફિર ફેરા ખાય.

માણસનો જન્મે પામીને, જો તું ખુદાને નહિ ભજે, તો ધાંચીનાં બળદની પેઠે પાછા પાછા જન્મ મરણનાં ફેરા તને ખાવા પડશે. અર્થાત ધાંચીના બળદ, જેમ અંધારામાં ગોળ ગોળ ફરી ફરી, જ્યાંનો ત્યાંજ રહે છે તેમ માણસ, જ્યાં સુધી ખુદા તરફ દિલ લગાડી પોતાનું ખરું સાર્થક કરતો નથી, ત્યાંસુધી તેને અનેક વાર આ ખાકી દુનિયામાં આવી જનમવા મારવાનાં દુઃખો વેઠવા પડે છે.

(૯૫)

જગ સારા દરિદ્ર ભયા, ધનવંત ભયા ન કોય;

ધનવંત સોહી જાનિયે, રામ પદાર્થ હોય.

જગતના બધાં લોકો નિર્ધનજ છે, ધનવાન કોઈ થયું નથી. ધનવાન તેને જાણીએ કે જેને ખુદા નામની ચીજ હાથ લાગી હોય.

(૯૬)

રામ નામકી લૂટ હય, લૂટ શકે તો લૂટ;

પીછેકો પસ્તાયેગો, જબ તન જયેગો છુટ.

ખુદાના નામની લૂટ લાગી છે, તારાથી લૂટાતું હોય તેટલું લૂટ, નહિંતો પછી જ્યારે મરણ આવશે ત્યારે, ઓ માણસ, તને પસ્તાવો થશે, કે મારાથી કાંઈ બન્યું નહિ.

તારું કામ આજેજ કરી લે.

(૯૭)

કાલ કરે સો આજ કર, આજ કરે સો અબ;

અવસર બિતો જાય તે, ફિર કરોગે કબ?

જે કામ તું કાલે કરવાનો હોય, તે આજેજ કરી લે, અને આજે કરવાનો હોય તે હમણાંજ કરી લે; તક જતી રહ્યા પછી કેમ કરશે?

(૯૮)

કાલ કહે મેં કાલ કરું, આગે વિસમી કાલ;

દો કાલકે બીચ કાળ હય, શકે તો આજ સંભાળ.

કાલેબી કેહશે કે હું કાલે કરીશ, અને એવી કાલો (દિવસો) નિકળી જશે, પણ એ “આજ ને કાલ” ની વચ્ચે, જે કાળ છે તેનો વિચાર કર, ને બની શકે તો આજેજ કામ કરી નાંખ.

(૯૯)

આજ કહે હરિ કાલ ભજું, કલ કહે ફિર કાલ;

આજ કાલકે કરતોહી, અવસર જાતી ચાલ.

આજે તું કહે છે કે કાલે હરિની જપ કરીશ; કાલે પણ તું એમજ મનસે કેહશે કે આવતી કાલે (તો જરૂર) કરીશ; એમ “આજે-કાલે” કરતાં કરતાં વખત તો વહી જશે ને તારી તક તારા હાથમાંથી જતી રહેશે.

(૧૦૦)

કબીર! અપને પેહેરે જાગીયે, ના પર રહીએ સોય

નાં જાનું છિન એકમે, કિસકા પેહરા હોય?

માટે હું કબીર કહું છું કે આ તારી તક છે તેટલા જાગૃત રહી તારું કામ કરી લે, ને સુઈ ના રહે . એક પળમાં શું થશે તે તું જાણતો નથી?

(૧૦૧)

હરિ હરિ કર હુશિયાર રહે, કુડી ગેલ નિવાર;

જો પેંડે ચલનાં તુંજે, સોહી પંથ સંભાર.

ખુદા ખુદા કરતો તું જાગૃત રેહ. બીજું બધું નિવારી મુક, જે ઠેકાણે તને પહોંચવાનું છે, તેનોજ રસ્તો તું પકડી રાખ.

(૧૦૨)

દિન ગમાયા દુનિયામે, દુનિયા ચલી ન સાથ:

પાંચ કુહાડા મારિયા, ગાફેલ અપને હાથ.

તારા દીવસો, દુનિયવી ખટપટમાંજ રોકી દુનિયાંની ચીજો ભેગી કરવાને તારો અમૂલ્ય વખત ગુમાવ્યો, પણ તે ચીજો તો તારી સાથી આવી નહિ; એવી રીતે, ઓ ગાફેલ માણસ, તેં તારા પગમાં કોહાડી મારી.

(૧૦૩)

કબીરા! ગુજરી બિખરી, સૌદા લિયા બિકાય;

ખોટી બાંધી ગાંઠડી, અબ કછુ લિયા ન જાય.

ઓ કબીરા! બજારનો ઝેહેરી સોદો તુંએ વેચાતો લીધો અને એવી ખોટી માલમતા ભેગી કીધી તો તે સાથે હવે કેમ લઈ જવાય?

માયા

માયાનું સ્વરૂપ

(૧૦૪)

હરિકી ભક્તિ કર, તજ માયાકી યોજ,

બેર બેર ન પાઈયે, મનખા જનમકી મોજ.

(૧) માયા એટલે જે વસ્તુ ભુત,ભવિષ્ય, વર્તમાન આદી ત્રણ કાળમાં છેજ નહિ તેને છે એમ માનવી તે માયા.

(૨) ઇંદ્રિયોને ગમતી ચીજો, સુખ આપનારી છે, ને તે સુખ ખરું છે યાને હંમેશાં ટકનારું છે એમ માનવું તે માયા

(૩) જીવની આસપાસ ઘેરો નાંખી, તેનું (આત્મસ્વરૂપ) પોતાનું ખરું સ્વરૂપ જોતાં અટકાવ કરે છે, તે માયા.

માયાની ખોટી ચીજોની ઈચ્છા તું મૂકી દે, ને ખુદાની સેવા કર, કારણકે મનુષ્યના અવતાર રૂપી મજાહ ફરી ફરીથી મળતી નથી; તે મેળવવાને બહુ મુશ્કેલી પડે છે.

(૧૦૫)

કબીર! માયા પાપની, હરીસેં કરે હરામ;

મુખ કુડિયાલી કુમતકી, કહેને ન દે રામ.

ઓ કબીર! આ જગતની અંદર રહેલી માયા એવી તો પાપી છે કે તે માણસને ઈશ્વર તરફ નિમકહારામ બનાવે છે; એ કાળાં મોહડાંની એવી ખરાબ મનની છે કે, લોકોને ખુદાનું નામ લેવા દેતીજ નથી.

(૧૦૬)

મેં જાનું હરિકો મિલું, મોં મનમેં બડિ આસ;

હરિ બિય પાડે આંતરા, માયા બડી પિયાસ.

(કબીર કહે છે કે) હું જાણું કે હું ખુદાને મળું, ને તે માટે મનમાં મોટી આશા રાખતો, પણ માયા એવી ભુતની કે હું ખુદાપર ધ્યાન લગાડવા જાઉં જાઉં ને તે વચ્ચે આવી આડો અંતર કર્યા કરે.

(૧૦૭)

માયા માથે શિંગડાં, લંબા નવ નવ હાથ;

આગે મારે શિંગડા ,પિછે મારે લાત.

માયાને માથે નવ નવ હાથ જેટલાં લાંબા શિંગડાં છે; તેનાં સામી ગયા તો શિંગડાં મારે, ને પછવાડે લાગા તો લાત ઝડે, આમ બંને તરફ થી માણસને તે મારે છે.

(૧૦૮)

માયા તરવર ત્રીવીધકી, શોક દુઃખ સંતાપ;

શીતલતા સ્વપ્ને નહિ, ફલ ફીકો તન તાપ.

માયા, એક ત્રણ ડાળીનું ઝાડ છે, જેમાં દલગીરી, દુઃખ અને બળાપો, એ ત્રણ અવગુણો ભરેલા છે; તે ઝાડથી માણસને સ્વપ્નામાં પણ યાને કદીએ શાંતિ મળતી નથી; તેનાં ફળ સ્વાદ વગરનાં છે ને શરીરને દુઃખજ ઉત્પન્ન કરે છે.

(૧૦૯)

કબીર! માયા મોહિની માંગી મિલ ન હાથ;

મન ઉતાર જુઠી કરે, તબ લગ ડોલે સાથ.

ઓ કબીર! એ માયા ઘણીજ મોહ પમાડનારી યાને લલચાવનારી છે, તેને માંગવાથી યાને શોધવા જતાં તે હાથ આવતી નથી; મન દુનિયાંમાંથી ઉતરી જાય અને દુનિયાં બધી જુઠી દેખાય, છતાં માયા તો સાથેની સાથેજ રહે છે, તે કાંઈ માણસને છોડતી નથી.

(૧૧૦)

કબીર! માયા સાંપની, જનતાહિકો બાય;

ઐસા મિલા ન ગારૂડી, પકડ પિંઠારે બાય.

જેમ સર્પની માદા પોતાનાં જનેલાં બચ્ચાંને ખાઈ જાય છે , તેવી માયા સાંપન છે; પણ એવો કોઈ ગારૂડી નથી મળ્યો કે જે એ (માયા) સાંપનને પકડી ને મારી હઠાડે.

(૧૧૧)

માયકા સુખ ચાર દિન , ગ્રહે કહાં ગમાર?

સુખને પાયા રાજ ધન , જાત ન લાગે વાર.

સ્વપ્નમાં મેળવેલું રાજ ને ધન, પાછું જતાં રહેતાં વાર લગતી નથી, તેવું માયાનું સુખ ચાર દિવસજ હોય છે, તેવાં સુખને ઓ મૂર્ખ , તું શા માટે પકડે છે?

(૧૧૨)

કરક પડા મેદાનમેં, કુકર મિલે લખ કોટ;

દાવા કર કર લાડ મુંવે, અંત ચલે સબ છોડ.

મેદાનમાં હાડકાં પડેલાં હોય તે ઉપર જેમ લાખો ને કરોડો કુતરાઓ આવી મળે છે, ને “તે મારું છે” એવો દાવો કરી એક બીજા સાથે લડીને માર્યા જાય છે, તેમ માણસો, આ દુનિયાંની માયા રૂપી ચીજો માટે, દુઃખ ને રંજ ઉઠાવી, અંતે તેઓને છોડીને ચાલતા થાય છે.

માયાનું રૂપ કેવું છે?

(૧૧૩)

હસ્તી ચઢ કર જો ફિરે, ઉપર ચમર ચઢાય;

લોક કહે સુખ ભોગવેં, રહે તો દોજખ માંચ.

હાથી ઉપર બેસી, છત્રપતિ થઇને જેઓ ફરે છે યાને જેઓ રાજા યા બાદશાહ જેવા છે, તેઓ માટે લોકો કહે છે કે તેઓ સુખ ભોગવે છે, પણ તેઓ બિચારાઓ ખરેખર દોજખમાં રહે છે યાને તેઓને શું શું દુઃખો છે તે કોઈ જણતાં નથી.

(૧૧૪)

રામહી થોરા જાનકે, દુનિયા આગે દિન;

વોહ રંકકો રાજા કહે, માયા કે આધિન.

ખુદા વિષે થોડું કંઈ જાણી, દુનિયાંને માથું નમાવીને જેઓ ચાલે છે યાને દુનિયાંની રીતેજ રહે છે, તેઓજ પેલા (હાથીપર બેસીને ફરનારા) બિચારા કંગાળને, રાજા કહે છે: એ સર્વ માયાને આધીન હોવાથીજ થાય છે.

(૧૧૫)

માયા એસી શંખની, સામી મારે શોધ;

આપન તો રીતે રહે, દે ઔરનકો બોધ.

માયા એવી શંખણી છે, કે જે કોઈ એમ સમજે છે કે આ બધું માયામય છે તેને પણ સાંમો ફસાવે છે; જગત માયા છે યાને મિથ્યા છે એમ તેઓ બીજાઓને બોધ કરે છે, પણ પોતે તો માયાની રીતેજ રહે છે યાને માયાને આધીન હોય છે, એ સર્વ માયાની ઠગબાજી છે.

(૧૧૬)

સંસારીસે પ્રીતડી, સરે ન એકો કામ;

દુબધામે દોનો ગયે, માયા મિલી ન રામ.

આ દુનિયાના સંસાર સાથે પ્રીત લગાડવાથી, યાને સંસારની અંદરજ બધું મન પોરવેલું રાખવાથી, માણસનું એકે કામ સફળ થતું નથી; નથી માયા મળતી કે નથી ખુદા મળતો, સર્વ ચાલ્યાં જાય છે યાને બંને તરફથી માણસ બેનસીબ રહે છે.

(૧૧૭)

માયા કો માયા મિલે , લાંબી કરકે પાંખ;

નિર્ગુનકી ચિને નહિં, કુટી ચારો આંખ.

માયાની ઈચ્છા રાખનાર સાથે માયા લાંબી પાંખ કરીને એવી મળી જાય છે, કે પેલા માણસની જાણે ચારે આંખો (મન, હૈયું ને બે આંખો) કુટી જાય છે, તેથી તેને, બીજું કાંઈ નિર્ગુણ તત્ત્વ જગતમાં રહેલું છે યાને ખુદા છે, એવું કશું સુઝ પડતું નથી.

(૧૧૮)

ગુરૂકો ચેલા બિખ દે , જો ગાંઠી હોય દામ;

પુત પીતાકો મારસી, ચેહ માયાકે કામ.

પૈસા મેળવવાના લોભથી ચેલો પોતાના ગુરૂને ઝેહેર આપે છે, ને દીકરો બાપને મારી નાખે છે એ સર્વ માયાનું કામ છે, યાને અણઘટતાં કાર્ય કરીને સુખ મળશે એવું માણસ સમજે છે, તે માયા છે.

(૧૧૯)

જે માયા સંતો તજી ,મુંઢ તાહિ લલચાય;

નર ખાય કર ડારે તો સ્વાંન સ્વાદ લે ખાય.

જે માયાને સાધુપુરુષોએ છોડી દીધી તેને , મૂર્ખ માણસો લલચાઈને પકડે છે; જેમ માણસ ખાઈ રહ્યા પછી બાકી રહેલું એકું બાહેર રસ્તામાં ફેંકી દે, તેને કુતરાંઓ સ્વાદથી ઉપાડી લે છે, તેમ સાધુપુરુષોએ છોડી દીધેલી (વિષયોની) ચીજોને, મૂર્ખ લોકો ખુશીથી ઉંચકી લે છે.

માયાની ઠગબાજી

(૧૨૦)

માયા હય દો પ્રકારકી, જો કોઈ જાને ખાય;

એક મિલાવે રામકો એક નર્ક લે જાય.

માયા નાં બે પ્રકાર છે, અને તે જે કોઈ સમજે, તે માયાને ખાઈ શકે; એક પ્રકાર યાને માયાને જે ઉંચ પ્રકાર છે તે માણસને ખુદાની મુલાકાત કરાવે છે, જ્યારે બીજો (નીચલો) પ્રકાર તેને નર્કમાં લઈ જાય છે યાને દુઃખમાં નાખે છે.

(૧૨૧)

ઉંચે ડાલી પ્રેમકી, હરિજન બેઠા ખાય;

નીચે બેઠી વાઘની, ગીર પડે સો ખાય.

પ્રેમની ડાળીની જે ઉંચે છે તે હરિજનજ બેસીને ખાઈ શકે છે, જ્યારે નીચે બેઠેલી વાઘણ, જે કાઈ ઉપરથી પડે છે તેટલુંજ ખાઈ જાણે છે, સારાંશ કે હરિજન પોતાનું મન ઉંચ પ્રકારની માયામાં રાખે છે યાને ખુદાને મળવાની ઈચ્છા કરે છે, ત્યારે સાધારણ માણસો નિચલા પ્રકારની માયામાં પડ્યા રહી, ઇંદ્રીઓના વિષયોનુંજ સુખ મેળવવાની ઈચ્છા કર્યા કરે છે.

(૧૨૨)

માયા દાસી સંતકી, સાકુન્દ્રી શિર તાજ;

સાકુન્દ્રી શિર માનની, સંતો સેહતી લાજ.

માયા, સાધુ પુરુષની દાસી થઈ ને રહે છે, પણ અજ્ઞાનીનાં માથાંનું તાજ બને છે; મુખ માણસની તે માનિતી સ્ત્રી જેવી હોય છે, પણ સાધુસંતો પાસે આવતાં તેણી લજવાય છે.

માયામાં પડેલા જીવની કહાણી

(૧૨૩)

કબીર! માયા ડાકની, સબ કોઈકો ખાય;

દાંત ઉપાડે પાપની, જો સંતો નેડી જાય.

ઓ કબીર! એ માયા એવી ડાકણ છે કે તે બધાંને ખાઈ જાય છે, પણ સંતપુરુષો જેઓનું મન ઈશ્વર તરફજ લાગેલું હોય છે તેઓને માયા લલચાવી શકતી નથી.

(૧૨૪)

એક હરિ એક માનિની, એક ભગત એક દાસ;

દેખો માયા કયા ક્રિયા, ભિન્નભિન્ન ક્રિયા પ્રકાશ.

એક માયા ખુદની છે, એક માયા સ્ત્રીની છે; જે ખુદા તરફ જાય છે, તે ભગત થાય છે, જે સ્ત્રી તરફ યાને ઇન્દ્રીઓનાં વિષયો તરફ ખેંચાય છે તે ચાકર બને છે, એવા એવા અનેક પ્રકારના માયાના ખેલો છે, તે તમે જુવો.

(૧૨૫)

માયા દીપક નર પતંગ. ભ્રમે ભ્રમે પડંત;

કહે કબીર ગુરુ જ્ઞાનસે, એકાદા ઉબરંત.

માયા યાને ઇન્દ્રિઓને ગમતી ચીજો, તે દીવો છે, ને તેઓની ઉપર ઝીપલાં માર્યાં કરતો માણસ, તે પતંગિયું છે. ઇન્દ્રિઓના વિષયો વડે સુખ પામવાના વેહેમથી ઉપજતાં શરીર સંસારના દુઃખોમાં, માણસ જતા હંમેશા ડૂબેલી હોય છે, અને તેઓમાંનાં ઘણાંએકના જીવ પણ નાશ પામી જવાનાં ભયમાં પડેલા હોય છે. એ દુઃખમાંથી ને ભયમાંથી, જ્યારે માણસને સદગુરુની મુલાકાત થાય છે, અને ગુરુએ આપેલાં જ્ઞાનથી કોઈ એકાદને ખુદાની મુલાકાત થાય છે ત્યારેજ તે બચવા પામે છે.

અર્થાત-- પતંગિયાંને એવો વેહેમ લાગેલો હોય છે, કે હું દીવાને જઈને મળું તોજ મને સુખ થાય, ને નહિં તો નહિં થાય; ને માણસને એવો વેહેમ લાગેલો હોય છે કે, મારી ઇન્દ્રિઓને ગમતી ચીજો મને મળે ને મળ્યા કરતી રહે, તોજ મને સુખ થાય, ને નહિં તો નહિં થાય. સુખ પામવાના વેહેમથી પતંગિયું દીવા તરફ ને તેની ગરમીથી પીડાય, ને ગરમીથી પીડાય તોપણ પાછું નહિં હઠે, ને બળતાંને મળવાજ જાય ને એમ કરતા દાઝી જઈને મરણ પામે.

માણસ પણ એવુંજ કરે ને એવુંજ પામે; પોતાની કોઈ એક ઇન્દ્રિને ગમતી, કોઈ એક ચીજ, તે પેહેલી વાર ભોગવે, ત્યારે તે બેહદ સુખ પામે. બીજીવાર ભોગવે ત્યારે સુખ જરા ઓછું થાય, ને સાથે થોડક દુઃખ આવી જાય; ત્રીજીવાર ભોગવે, ત્યારે સુખ જરા વધારે ઓછું થાય ને દુઃખ જરા વધારે ઉપજી આવે; એમ કરતાં કરતાં, અંતે એવું થઈ જાય કે પેલો ભોગ તો પુરો ભોગવાય, પણ સુખ જરાએ નહિં થાય, ને દુઃખજ બધું થાય. દુઃખ શરીરનું ઉપજે ને સંસારનું ઉપજે, ને એક નહિ પણ અનેક દુઃખો ઉપજે, ને દરેક અસલ દુઃખમાંથી બીજા અનેક નવાં ઉપજે; એમ બીજાંને બીજાં દુઃખો ઉપજ્યાંજ જાય; અને દુઃખનો સીલસીલો એટલો લાંબો જાય કે અમુક દુઃખ, કયું સુખ ભોગવવા જતાં ઉપજેલાં માઠાં પરિણામોમાંનું એક માઠું પરિણામ છે તેટલું પણ નહિં દેખાય. એથી ઊલટું, કોઈ એક ઇન્દ્રિને લગતું કોઈ અમુક સુખ માણસ ભોગાવ ભોગવ કરે, તેથી શરીરનાં ને સંસારના જે જે દુઃખો થાય, તે બધાંને જોઈને તે માણસ હેબતાઈ જાય, ને ફરી પેલું સુખ ભોગવવાનું છોડી દે, તો તે બચી જાય; નહિ તો માર્યો જાય. કારણ કે, દુર્ગુણો સંખ્યામાં ને બળમાં વધ્યાં જાય, જ્યારે સદગુણો સંખ્યામાં ને બળમાં ઘટ્યાં જાય, ને મનની શક્તિઓ પણ ઘટતી જાય; એમ કરતાં

કરતાં એક વખત એવો આવે, કે જ્યારે મનના સર્વે સદગુણો ને શક્તિઓ જતી રહે, ને એવું જ્યારે થાય ત્યારે તે માણસનો જીવ મરણ પામેલો કેહવાય.

એ પ્રમાણે ઇંદ્રિઓના જેટલા જેટલા વિષયો છે, તેટલા તેટલા જેણે કે દીવા છે. અને માણસ જાણે પતંગિયું છે. માણસ એ વિષયો ભોગવવા જાય, તેથી તેને શરીર, સંસાર ને મનના દુઃખો થાય, અથવા તેનાં શરીર સંસાર, ને જીવ માર્યા જાય; એ વાત જ્યારે ગુરૂ મળે, ત્યારે માણસને સમજ પડે છે.

માયામાં પડેલા જીવની કહાણી.

(૧૨૬)

કબીર! માયા પાપની, લોભે લુભાયા લોગ;

પુરી કાહુ ન ભોગવે, વાંકો એહી વિયોગ.

ઓ કબીર! એ પાપી માયાના લોભથી લોકો લલચાઈને ઠગાઈ જાય છે, એને કોઈ પણ પુરી ભોગવી શક્યું નથી, ને કદી પણ કોઈ ભોગવી શકશે નહિં, એવી એની જુદાઈની વાત છે. અર્થાત--દુનિયાવી માલમતા મેળવવા છતાં, માણસને ખરું સુખ તો મળતું નથી. જે ઈચ્છાથી એક ચીજ મેળવવાને યા અમુક ભોગ ભોગવવાને માણસે શ્રમ ઉઠાવ્યો તે મળ્યાથી તેની તૃષ્ણા મટતી નથી, એટલે તે બીજી ચીજ માટે ઈચ્છા કરે છે, અને એમ અનેક જાતની ઈચ્છા કરી તેમાંથી સુખ મળશે એવું માને છે, એવી રીતે માયાની ઠગબાજીમાં તે સપડાયા કરે છે, પણ ખરું સુખ તેને હાથ આવતું નથી.

(૧૨૭)

તૃષ્ણા સિંચે ના ઘટે , દિન દિન બઢતે જાય;

જવાસાકા રૂખ જયુ , ઘને મેઘ કમલાય.

જેમ જવાસાનું ઝાડ, ઘણા વરસાદના પાણીથી કરમાઈ જાય છે, તેમ ઘણું પાણી પાવાથી, માણસની તૃષ્ણા એટલે ઇંદ્રિઓના વિષય ભોગવવાની, અથવા પૈસો ટકો ભેગો કરવાની ઈચ્છા કાંઈ ઘટતી નથી, પણ જેમ જેમ માણસ ઇંદ્રિઓના વિષયો ભોગવ ભોગવ કરે છે તેમ તેમ તે વિષેની ઈચ્છા ઘટવાને બદલે દિવસે દિવસે વધતી જાય છે.

(૧૨૮)

કામી અમૃત ન ભાવહિ, બિખ્યા લિની શોધ;

જનમ ગમાયા ખાધમેં, ભાવે ત્યું પરમોધ.

જે કામી પુરૂષ છે યાને જેનું મન ઇંદ્રિઓના વિષયોમાંજ ભમતું હોય છે, તેને અમૃત ગમતું નથી યાને ખરી હર્મ્શની ટકનારી જે ચીજ છે તે ઉપર તેનું દીલ થતું નથી, તે તો નિરંતર ઇંદ્રિઓનાં નવા નવા વિષયોની શોધમાંજ હોય છે, અને તેઓને, મન ગમે તેમ ભોગવવાને એટલો તો ચક્ર્યૂર રહે છે કે તેમાંજ તે પોતાનો જન્મ બરબાદ કરે છે.

(૧૨૯)

એક કનક અરૂ કામિની, બિખ્યા ફલકુ પાય,

દેખતહિસેં બિખ યદે, ખાયે તે મર જાય.

એક પૈસો, ને બીજું સ્ત્રી, એ બે વિષયોની પૂંઠે જનાર ઝેહરી ફળજ પામે છે. એ બે મહા માયારૂપી વિષયો છે કે જેઓને માત્ર જોવાથી માણસને ઝેહર ચઢે છે યાને તેની વૃત્તિ ફેરવાઈ જાય છે, અને જેઓ તે વિષયો ભોગવ ભોગવ કર્યા કરે છે તેઓનો નાશજ પામે છે.

(૧૩૦)

સાંઘે ઇંદ્રિય પ્રબલકું, જેઈસેં ઉઠે ઉપાધ;

મન રાજા બહેંકાવતે ,પાંચો બડે અસાધ.

ઇંદ્રિઓને વિષયો પુરા પડવાથી, તેઓ બહુ બળવાન થઈ જાય છે. અને માણસને દુઃખ ઉપજાવે છે; મન જે ઇંદ્રિઓનો રાજા છે, તે ઇંદ્રિઓને બેહેંકાવે છે જેથી તેઓ ઘણી બેખદ બની જાય છે, માટે કબીરજી કહે છે કે, એ ઇંદ્રિઓને તું તારા તાબામાં રાખ.

હિન્દુશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, માણસનું શરીર તે એક ગાડી છે; તેને જોડેલા ઘોડાઓ, તે પાંચ ઇંદ્રિઓ છે; તે ગાડીનો ચલાવનાર મન છે, અને ગાડીમાં બેઠેલો ઘણી, તે જીવ યાને ખરો માણસ છે. ગાડીને ચલાવનાર ઘોડાઓને કાબુમાં નથી રાખતો, ત્યારે ઘોડાઓ મસ્તીખોર બની, ગાડીને ગમે ત્યાં ઘસડી લઈ જઈ તેને તેમેજ ગાડીમાં બેઠેલા માણસને નુકશાનમાં નાખે છે, તેવીજ હાલત આ શરીરમાં બેઠેલા જીવની છે.

વિષયોના ભોગ ભોગવવાનાં, મનની અંદર થતાં વિચારો અને કલ્પનાઓથી, ઇંદ્રિઓ ઉડ ઉડ થયા કરે છે, ને તેઓ શરીરને તે વિષયો તરફ ખેંચી જાય છે, ને જેમ ગાડીને ઘોડાઓ નુકશાનમાં લાવી મુકે છે, તેમ આ ઇંદ્રિઓ છુટી રેહવાથી, જીવને અને આખાં શરીરને, આફતમાં ને દુઃખમાં લાવી નાંખે છે. તેથી જ્યાંસુધી માણસ પોતાના મન ઉપર કાબુ રાખી ઇંદ્રિઓને રોક રોક કર્યા કરતો નથી, ત્યાંસુધી તેને દુઃખ આવ્યાજ કરે છે.

(૧૩૧)

માયા માયા સબ કોઈ કહે, માયા લખે ન કોય;

જો મનસે ના ઉતરે, માયા કહીએ સોય.

જગત મિથ્યા છે, અને આ બધું માયાજ છે, એવું સર્વે કોઈ બોલે છે ખરા, પણ માયા શું છે તે કોઈ જાણતું નથી; જે કાંઈ મનમાંથી નહિં જાય, તેને માયા કેહવી. અર્થાત--કાર્ય કરવાનું છોડી દીધું હોય યાને અમૂક વિષય ભોગવવાનું મૂકી દીધું હોય છતાં તે ચીજના વિચારોને કલ્પનાઓ મનમાંથી નહિં જાય, ત્યારે જાણવું કે આપણે માયામાંજ રહેલા છઈએ.